

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRK LÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 32/I

2008

Edited by

Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

IN MEMORIAM

ŞİNASI TEKİN
III

Guest Editors

Yücel DAĞLI - Yorgos DEDES - Selim S. KURU

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations

Harvard University

2008

TÜRKÇENİN ETİMOLOJİ SÖZLÜKLERİ VE SOYAĞACI

Mehmet ÖLMEZ

Sözcüklerin kökenini, ses ve anlam gelişimini, yapılarını, akrabası olan diğer sözcükleri ele alan filoloji dalına Avrupa dillerinde genellikle *etimoloji* denmekte, Türkiye’de ise hem *etimoloji* hem de *kökenbilimi* denmektedir. Arapça ve Osmanlıcada *asl*, *nahv* ve *tasrif* sözcükleri de yeri gelince Latince *etymologia*, *etymum* karşılığında görülür. Türkmencede yenilerde etimoloji için *sözköki* sözcüğünün de kullanıldığı görülür (bak. ilgili kitabın kapağı). Aşağıda değineceğimiz sözlük çalışmasında ise kökenbilimi yerine *soyağacı* tercih edilir. Tam bir Türkçecilikten söz edersek buradaki *soy* sözcüğünün de Türkçe olmayabileceğinin altını çizmek gerekir.

Genel olarak Türk dillerinin etimolojik sözlükleri, özel olarak da Türkçenin etimolojik sözlüğünden bahsedecek olursak günümüzden 1000 yıl öncesine uzanmamız gerekir. Bugünkü sözlüklerden farklı bir yöntemle hazırlanmış olsa da Türkçenin ve öteki Türk dillerinin en eski etimoloji sözlüğü Divanu Lugatu’t-turk, ilk sözlükçüsü veya ilk etimoloğu da Mahmud al-Kaşgari’dir (Kaşgarlı Mahmut).

Özel olarak Türkçe üzerine değilse de genel anlamda bütün Türk dilleri üzerine hazırlanmış ilk etimoloji sözlüğü, Herrman Vámbéry’nin çalışmasıdır. *Türk-Tatar Dillerinin Etimoloji Sözlüğü* başlığını taşıyan çalışmanın kısa tanıtımı için bak. *Kebikeç*, 1998, Sayı 3: 175-184. Bugün için de o gün için de bir hayli “spekülatif” olan bu çalışmayı daha kapsamlı olan Budagov ve Radloff’un çalışmaları izlemiştir. Özellikle Radloff’un çalışması karşılaştırmalı, önemli ölçüde de etimolojik bir çalışmadır. Ancak tarihî metinlere dayanan örnekleri bir hayli hatalı okuyuşlar içerir (bak. M. Ölmez, “Radloff Sözlüğünün Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?”, *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Kurultayı, 7-9 Ağustos 1996* || *VIIIth International Conference on Turkish Linguistics, August 7-9*, Yayınlayanlar: K. İmer, N. E. Uzun, Ankara 1997: 365-377 + 3°).

Türkçe üzerine “etimolojik” başlığını taşıyan ilk sözlük çalışması ise Bedros Keresteciyan’ın sözlüğüdür. Bu çalışma Türkoloji kaynaklarına dayanmadığı, emekleme çağındaki olan Türkolojinin verilerine yer vermediği için daha yayımlandığı yıllarda eskimiş bir çalışma olarak anılabilir. 19. yüzyıla ait Türkçedeki belirli sözcüklerin etimolojisini ele alan, bugün dahi kullanılabilir bir çalışmadan söz etmek gerekirse, Gustav Meyer’in Türk-

çedeki Rumca unsurları tasnif ettiği çalışması akla gelir (Türkçe üzerine yapılacak çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla bu önemli çalışmanın tıpkıbasımını bir giriş ve dizinle birlikte *Kebikeç* dergisinin 1999'daki sözlük sayısına ek olarak yayımlamıştım).

20. yüzyılda Türk dilleri ve Türkçe üzerine bir hayli etimoloji çalışması yayımlandı. Ancak doğrudan etimolojik sözlük niteliğinde olan çalışma sayısı sınırlıdır. Bunları tarih sırasıyla şöylece sıralayabiliriz:

Martti Räsänen'in *Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme* adlı çalışması. 1969'da yayımlanan bu önemli çalışmada, varsa, her sözcüğün en eski biçimi ya da günümüzdeki biçimi maddebaşı yapılmış, sözcüğün yaşadığı diller, farklı anlamları ile birlikte gösterilmiştir. Yeri geldikçe kimi sözcükler Ural ve Altay dillerindeki biçimlerle karşılaştırılmış, özellikle Moğolcadan, Mançu-Tunguz dillerinden, Koreceden ve Finceden ilişkili örneklerle yer verilmiştir (daha fazla bilgi için bak. *Kebikeç*, s. 177).

Etimolojik niteliği olan Räsänen'in çalışmasıyla aynı yıl yayımlanan bir başka sözlük ise eski Sovyetler dönemine ait *Eski Türkçe Sözlük*'tür (*Drevnetyurkskiy slovar*', Leningrad 1969; buradan sonra DTS kısaltmasıyla gösterilecektir; bu yazıda yer verilmeyen kısaltmalar için aşağıda anılan *Tuwinischer Wortschatz*'a bakınız).

Sir Gerard Clauson'un, eski Sovyetlerde hazırlanan *Drevnetyurkskiy slovar*'dan üç yıl sonra yayımlanan abidevî çalışması Türk dilleri üzerine hazırlanmış etimolojik sözlükler arasında bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. 8. yüzyıldaki yazıtlardan başlayıp 13. yüzyıla kadarki Ortaasya Türkçesinin malzemelerini günümüzdeki Türk dilleriyle karşılaştırarak değerlendiren çalışma bugün için hâlâ aşılmış değildir (*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972; daha fazla bilgi için bak. *Kebikeç*, s. 177-178; buradan sonra ED kısaltmasıyla gösterilecektir).

Clauson'un sözlüğünden sonra yayımlanmaya başlanmış olup bugün 7. cildine gelmiş olan ve *a*'dan *s*'ye kadarki sözcükleri (ilk cildi ünlülerin tamamını içerir) ele alan, izleyen ciltlerinde de *ş*'den *z*'ye kadarki harfleri ele alacak olan *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü* (*Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov*) tarihî ve çağdaş bütün Türk dillerine ait sözcüklere yer verir. Sözlükle ilgili bilgi için bak. *Kebikeç*, s. 178.

Burada, *Kebikeç* dergisinde 1999'a kadarki etimoloji sözlüklerini kısaca değerlendirdiğim yazımdan sonra yayımlanan üç çalışmadan birisini ele alacağım. Bu üç çalışmadan ilki kendisini geçen Mayıs ayının sonunda kaybettiğimiz Hasan Eren'in 1999 yılında yayımlanan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı çalışmasıdır (TDES). Söz konusu çalışmayla ilgili ayrıntılı bir değerlendirmem daha sonra yayımlanacaktır. Anadolu Türkçesi üzerine çok değerli inceleme yazıları yayımlamasından dolayı Hasan Eren'in makalelerinde yer verilen sözcüklerin bir dizinini daha sözlüğünün yayımından önce yine *Kebikeç*'in 6. sayısında öğrencim Şule Kırcaoğlu'na hazırlatmış ve yayımlamıştım. İkinci çalışma ise Andreas Tietze'nin 2002'de ilki yayımlanan ve Osmanlı'nın başlangıcından bugüne Anadolu Türkçesinin sözvarlığını ele alan aşağıda ağıl maddesinde adı anılan çalışmadır. Yine A. Tietze'nin Anadolu diyalektolojisine ait yabancı sözcükleri (Arapça, Farsça, Rumca ve İslavca) sözcükleri ele alan beş makalesini kendisinin de izni ve önsözüyle ortak bir dizinle

1999 yılında yayımlamıştım (Tietze 1999, bak. ilgili kitabın kapak resmi). İlk cildi A-E harflerini içeren etimoloji çalışmasının S harfine kadarki bölümü 2004'te kaybettiğimiz Andreas Beyce sağlığında gözden geçirilmiş, çalışmanın ikinci cildi de yayına hazır hale getirilmişti.

Bu kısa yazı ise bu yıl içerisinde yayımlanmış bir çalışmayı, Sevan Nişanyan'ın hazırladığı çalışmayı değerlendireceğim. İlk baskısı 2002 yılında yayımlanan, üçüncü ve genişletilmiş biçimi bu yılın başlarında, 2007'de yayımlanan *Sözlerin Soyağacı / Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* başlığını taşımaktadır. Çalışmanın ilk baskısı 2002'de yapılmıştı. Bunu 2003 ve 2007'deki gözden geçirilmiş baskılar izlemiş.

Çalışmanın değerlendirilmesinden önce etimoloji sözlüğü yayımlamakla etimoloji yazıları yazma arasındaki küçük farka değinmek istiyorum. Türkçe ya da Türk dilleri üzerine sözlük çalışması yapanların tamamına yakını, ömürlerinin uzun bölümünü bu alanda öğrenmek ve yazmakla geçirmişlerdir. Örneğin Wilhelm Radloff, Sir Gerard Clauson, Martti Räsänen, E. Sevortyan, Hasan Eren'i bu isimler arasında anabiliriz. İster bir Türk dilinin isterse herhangi bir dönemin sözlüğünü yazan bir araştırmacı olsun, konusunu öteki dönem ve dillerden bağımsız ele alan araştırmacı olmamıştır.

Sevan Nişanyan'ın (buradan itibaren S.N.) çalışması ilk ve son baskıya ait önsözlerle başlar. S.N'a göre 1912'de Bedros Keresteciyan ile başlayan etimoloji çalışmalarının üzerinden 100 yıl geçmesine rağmen Türkçenin ciddi ve yeterli bir etimolojik sözlüğünün hazırlanamamış olmasının sebepleri arasında “(...) Türk Dil Kurumu ve ardıllarının malum ideolojik yaklaşımı ve Türk dili çalışmalarının bugüne dek genellikle Türkoloji disiplininin içinde ele alınmış olması” gelmektedir (s. 7).

Her şeyden önce B. Keresteciyan'ın çalışmasının sadece adının Türkçenin etimolojik sözlüğü olduğunu kaydedelim. Yayımlandığı dönemdeki Türkoloji bilgilerinden habersiz ve eksik olan bu çalışma, doğrularının yanı sıra önemli hatalar, yanlış yönlendirmeler içeriyordu. Bu çalışma, o günün çağdaş Türkoloji çalışmalarının, bilgilerinin tamamen dışında ve bunlardan habersiz bir çalışmadır. 1912'de F. W. K. Müller, A. v. Le Coq Eski Uygurca üzerine az da olsa önemli yayınlar yapmışlardı. V. Thomsen ise Eski Türk Yazıtlarının bugün dahi önemli ölçüde kullanılabilen çevirilerini yayımlamıştı. Radloff'un Türk Dilleri Sözlüğü de dikkatli kullanılması kaydıyla önemli bir kaynaktı. Dolayısıyla B. Keresteciyan'ın bütün bu Türkoloji kaynaklarından eksik olan çalışması Türkçenin etimoloji sözlüğü, dolayısıyla ilk etimoloji sözlüğü sayılamazdı. Kaldı ki Keresteciyan'dan çok önce yayımlanan Şemsettin Sami'nin sözlüğü de (başlığında etimoloji sözü yer almasa da) bir çok yönden etimolojik bir sözlüktü.

Sözlükte kullanılan imlâ da kendine özgüdür (bak. özellikle s. 9, §. 4); kullanılan dile gelince, genelde “öztürkçe” yeğlense de Dil Devrimi sonrası kullanıma sokulan yeni Türkçe sözcüklerin etimolojileri konusunda eleştirel bir yol izlenmiştir. Eleştirel ile kastım şudur: Eki veya kökü açık olmayan yeni sözcükler savunulma yerine alenen eleştirilmiş, sözcüklerin 1932, 1935 veya daha sonrasına ait oldukları belirtilmiştir. Ancak s. 10 ve sonrasında (s. 10, § 9) gözüme çarpan *erken* sözcüğü Türkiye'deki yaygın kullanımla örtüşür bir nitelikte olup “eski, ilk, kadim” sözünün karşılığı için kullanılmıştır. Oysa burada uygun

düşen Türkçe sözcük “eski”, “ilk” veya “kadim”dir. Çünkü bir sözcükte ya da ses olayında görülen özellik için “erken”likten “veya “geç”likten söz edemeyiz, olsa olsa *ilk dönem*, *eski* veya *son dönem*, *yeni* sözcükleri amacımızı anlatmamıza aracı olabilir.

11. sayfada “Tarih Bölümünde Kullanılan Kısaltmalar” yer almakta. İlk kısaltma “viii Orhun ve Yenisey Yazıtları” adını taşımakta. “Orhun” kullanımı Moğolca yer adı, daha doğrusu ırmak adı olan *Orhon*’un Türkçeleştirilmiş biçimidir. Bu durumda *doktor* ve *horoz* sözcüklerini de (Anadolu ağızlarında olduğu gibi) *doktur* ve *horuz* biçiminde yazabiliriz (çok da yanlış olmaz!). “viii+Uy” kısaltmasıyla Altun Yaruk ve A. Caferoğlu işaret edilir. Altun Yaruk “bibliyografya”da (s. 21 ve ötesi) yer almaz. Kastedilen büyük bir ihtimalle “Kaya, Ceval” maddesinde yer alan eserdir. Soyadı kısaltmasıyla rahatlıkla bulabildiğimiz Caferoğlu ise Türkoloji çevrelerinde son 35 yıldır kullanılmayan, ancak zamanında çok yararlı olan, bugün için bir hayli okuma hatası içeren çalışmayı göstermektedir. DTS ve özellikle de ED yayımlandıktan sonra bu çalışma kullanılmaz olmuştur.

Yine burada yer alan *Divan-ı Lugati-t Türk* yazımının, Arapça ya da Arap harfli kaynaklarda uzmanlığım olmasa da, bilinen bir yazım türü olmadığıdır. Yaygın biçim *ü* (veya *u* ile) *Divan-ı Lugat-üt-Türk* veya *Divan-ı Lugatü ’t- Türk*’tür.

Hemen izleyen *Kutadgu Bilik* yazımının nedeni ise anlaşılmaz (-*k* ile aynı yazım s. 21’de Arat altında da görülür). *ET bilig* sözcüğünün okunuşunda -eğer geçerli bir okuyuş önerisi varsa- farklı düşünülebilir ama bir kitabın adının yazımında asıl yazımından ayrılmak mümkün değildir. Örneğin Radloff’un yayımı alıntılanacaksa *Kudatku Bilik* olarak, Arat’ın yayımı alıntılanacaksa *Kutadgu Bilig* olarak yazmak gerekir.

acı- “acılaşmak, ekşimek; canı yanmak” eyleminin ana biçimi olarak gösterilen “**ağşı-* < *ağ*” biçimi *ağrı* sözcüğüyle *ağrı-* eylemine yaklaştırılmak için düşünülmüş olabilir; öte yandan Ana Türkçe biçiminin uzun bir *ā* ile olması gereken eylemin hem *ğ* hem de *şı* ile olması gerektiğini gösterir bir bilgimiz de yoktur. Uzun ünlülerin kökeni geçmişe ait bir ünsüzün yitiminden kaynaklanabilir, ancak Türk dillerinin karşılaştırmalı ses tarihi açısından bu görüş dayanaksızdır (27 b); Türk dillerindeki aslî ünlü uzunlukları ve bu uzunlukların kökeni için bak. T. Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara 1995.

ada > *adağ* < *ad-* “ayırma” (Nişanyan *δ*): Türkçe *ada* sözünün henüz tespit edilmemiş *ad-* ile sesbilimi açısından asla karşılaştırılamayacağı çok iyi bilinir; 1. böylesi bir köke hiç bir zaman rastlanmamıştır; 2. en eski Türkçenin *d* sesleri bugünkü Türkçede (2-3 istisnasıyla) her zaman *y* olmuştur. Bugünkü *d*’nin kaynağı ise daha eski bir *t*’dir; Tü. *ada* için bak. TDES 2b.

ağa sözünün Moğolcadan alıntı olduğu belirtilmemiş, ~ işaretiyle dengi Mo. *aqa*’ya yer verilmiştir. Oysa sözcük Moğol dönemi (yani Miladi 1208 sonrası!) öncesinde görülmez; sözcük için bak. *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Yong-Söng Li, Ankara 1999.

ağıl bilinen en eski Türkçe sözcüklerden olan ve Moğol dillerinde çeşitli biçimleriyle görülen, yine Moğolcadan tekrar Türk dillerine geçen sözcüğün Yunanca *aulē* ile hiç bir ilgisi yoktur. Her birisi de Yunancayı yeterince bilen, uzun yıllarını yalnızca Türkolojiye veren Clauson, Doerfer, Röhrborn ve Tietze, abidevî eserlerinde böyle bir olasılığa yer

vermemişlerdir; bak. ED; Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-1975; Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6, Wiesbaden 1977-1998 (bundan sonra UW); Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İstanbul-Wien 2002.

ağrı- “hastalanmak” için verilen ve *acı-* maddesinde de geçen < ağ “acı ve üzüntü” benim için dayanaksız bir biçimdir, bu anlamda böyle bir kök yoktur.

ak “beyaz” < *ā- “açmak, açılmak” ifadesi ile *ayır-* ile yapılan birleştirmeye katılamayacağım.

aksa- < *ağsa-* < **ağıs-* “ağır, yavaş” açıklamasına katılamayacağım. Bilinen hiç bir Eski Türkçe sözcüğün (*ayas* vb. örneklerde olduğu gibi, ikincil olmaması kaydıyla) ikinci hecesi -s ile bitmemektedir.

alacık için bak. M. Ölmez, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 11, 2001, s. 194-195

alçak << **al(i)şak* < *alış-* açıklamasına katılmıyorum. Ayrıca burada ve başka bir çok maddede içseste ç sesinin kaynağı olarak daima bir ş veya -nış- ses grubu gösterilmiştir. Türkçede az örneği bulunan, sözbaşında ise Türkçe kökenli sözcüklerde yok denecek kadar az olan ç sesi gerçekten de karışık (birleşik) bir ses olabilir (Orhon Türkçesinde ç- ile başlayan sözcüklerin tamamına yakını yabancı kökenlidir). Ancak verilen örneklerde bunu destekleyen gelişme sürecini göreceğimiz bir gelişim çizgisi yoktur (aynı ç << ş görüşü bak. *alçı* << **al(i)şığ** sözünde de tekrarlanır).

alev için bak. ayrıca S. Tezcan, “Dil Devriminin Özüne ve Uygulamasına Yöneltilen Eleştiriler”, *Atatürk’ün Yolunda Türk Dil Devrimi*, TDK, Ankara 1981, s. 146.

algi “1935 ganimet; 1942 idrak”; benzer yeni sözcükler ve türeme biçimleri için bak. Klaus Röhrborn, *Zur interlingualen Angleichung der Lexik, Aspekte der Europäisierung des türkeitürkischen Wortschatzes*, Göttingen 2003.

alt “alt” sözcüğü için 8. yy. ve Uygurca denmiş, ancak o döneme ait benim bildiğim hiç bir Eski Uygur yazıtında ya da metninde sözcük görülmez; UW’ta 108 a’da bulunması gereken yerde **alt* sözcüğünü göremeyiz. Sözcük Uygurcada yalnızca *altın* biçimiyle görülür (krş. UW 110 b); her ne kadar Clauson *alt* diye bir maddeye yer verirse de bu metinlerle desteklenen bir örnek değildir, krş. ED 130 a, 131 a.

altmış maddesinde +*mış* ekinin işlevinin belirsiz olduğu belirtilir, bu konudaki kimi bilgi ve görüşler için bak. Eren TDES 39 a.

amca sözünün açıklaması sözlüğün kaynaklar kısmında yer verilen Tietze ile aynıdır.

an- “yadetmek” eylemi Mo. *oni-/omu-* eylemi ile karşılaştırılır, *ant* “yemin” sözcüğü de bu eylem ile ilişkili gözüktür. Her şeyden önce *an-* eylemi ilk görüldüğü dönemden itibaren /n/ ile *añ-* şeklindedir, dolayısıyla *añ-* eyleminden daha eski tarihli olan /n/’li *ant*

sözcüğü ile *an-* eyleminin sesçe bir ilgisi olamaz. Dahası Mo. sözcükle yapılan birleştirmeler hiç kabul edilemez.

anca sözünün kökü verilirken değinilen *an* işaret zamiri kuramsal olup hiç bir zaman bu şekilde metinlerde görülmez, dolayısıyla * *işareti* ile **an* veya *an+* olarak gösterilmeliydi.

İlk kez *anız* sözüne değinilirken onun eski biçimi olan *anız* sözü *anğız* biçiminde yazılır. Burada *η* için kullanılan *-ηğ-* “işareti” hiç bir Türkoloji çevresinde kullanılmaz. Türkiye’de Besim Atalay’ca DLT’ün çevirisinde, herhalde o dönemki matbaa imkanlarının elvermemesinden olsa gerek, *η* için *nğ* kullanılmıştı. Belki de bu kullanımın etkisiyle S. N. *ηğ* harflerini *η* için kullanmış olabilir. Ancak gözü *η* ya da *ñ* kullanımına alışmış birisi olarak buradaki kullanım bana farklı gelmektedir.

apar- “alıp götürmek” eyleminin “Türk dillerinde eşdeğeri olmayan bir fiildir” olarak tanımlanması ve Orta Farsça *appurdan* ile karşılaştırılması genel Türkoloji bilgisinin eksikliğine dayanmaktadır. 1. Türk dillerinde alınma fiil hemen hemen hiç yoktur. Türkçe, yani Türkiye Türkçesi söz konusu olduğunda hatırladığım kadarıyla *coş-* eyleminin (Farsçadan) alıntı olduğu kabul edilmektedir (bak. Tietze 2002: 186 b). İkinci eylem ise Dil Devrimi sonrası kullanıma tekrar giren *yasa-* (< Mo. *casa-* yapmak, etmek, kurmak) eylemidir. Tü. *harca-* gibi biçimlerse, açıktır ki Türkçe bir *+a-* ekiyle fiilleştirilmiştir (Ar. *xarc*). 2. Günümüz Türk dillerinde (hem de Farsça etkisinden uzak bölgelerde *apaar-* ve benzer yapıları eylemler mevcuttur: krş. Tuv. *appar-* (<< *al-ıp bar-*) TuwW 76 a, EW 15 a, ESTY I 127-129; Tuv. *ekkel-* (*elip kel-* < *alıp kel-*) TuwW 154 a, YUyg. *ekel-* (<< *alıp kel-*); tüm bu kaynak ve kısaltmalar için bak. TuwW = M. Ölmez, *Tuwinischer Wortschatz*, Wiesbaden 2007.

apış için verilen AYIR- karşılaştırması için yukarıda *ak* maddesinde söylediklerim geçerlidir.

ara (→ *yar*) ve **ara-** (**ar*) maddelerinde yer verilen köken açıklamalarına yeterli ses ve anlam gelişimi açıklaması verilmediği için katılamayacağım.

araba için daha farklı bir açıklama ise Mustafa S. Kaçalın’ın *Abuşka Lugati* üzerine yakında yayımlanacak bir çalışmasında yer alır; bu çalışma 2008 başlarında yayımlanacaktır.

argaç için verilen **ar* “çapraz, aykırı, zıt” ses ve anlam gelişimi açıklaması verilmeyeceği için katılamayacağım, krş. ED 216 a, UW 197 a; aynı açıklamam **arka** için de geçerlidir.

arık (1) için verilen 8. yy. Uygurca kaynağını, uygur metinleriyle uğraşan bir araştırmacı olarak şu an için bilmiyorum. Sözcük, Clauson’a göre ilk olarak 11. yy. itibarıyla görülür (ED 214 a). Kökeniyle ilgili yapılan *ar-/yar-* açıklamasını ise ünsüzle biten eylemlere *-ad* yapım ekinin ET’de daima *-Uk*, hatta *-Ok* olarak gelmesi nedeniyle katılamam. Kısacası *arık* ET döneminde **ar-* eyleminden gelseydi, daha o dönem “arık” manasında **aruk* ya da **arok* biçimini görmemiz gerekirdi. Ayrıca ET’de yine *ık* ile biten *yarık* diye

da **arok* biçimini görmemiz gerekirdi. Ayrıca ET’de yine *ık* ile biten *yarık* diye ayrı bir sözcük var olup manası “zırh”tır (ED 962 a-b).

armağan (“hediye”) sözcüğü ET *yarmak* “para” köküne bağlanmış ve buradaki *an* ekinin işlevi ile ET *yarmak* sözünün açık olmadığı kaydedilmiştir. Bildiğim hiç bir ET etimoloji kaynağında *armağan* için bu açıklama yer almaz (krş. ED 232 a), sözcük kimilerinin Farsça olarak nitelense de asıl kökü henüz açıklığa kavuşmamıştır; hediye için en Eski Türkçede yalnızca *bélek* kullanılır (ED 338 b).

armut hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için bak. Uwe Bläsing, “Türkçe Armut Sözcüğünün Etimolojisi ve Yayılışına Dair Bazı Notlar”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, I, Ankara 2004, 473-485

arслан/aslan → +LAN açıklaması kesinleşmiş, doğrulanmış bir açıklama değildir. *kaplan*, *sırtlan*, *ylan*, *ceylan* vb. sözcüklerin tamamı şimdiye değin çeşitli araştırmacılarca bir +*lan* ile açıklanmaya çalışılmışsa da ne UW (202 a) ne de TDES (20 b ve ötesi) yazarları bu açıklamalardan yeterince tatmin olmuşlardır. OTWF 92 ve 125. dipnot. Bu arada Tietze’nin yer verdiği *ceylan* örneğinin Mo. *ceren* < Orta Mo. *ce’eren* = Kl. Mo. *cegeren* (ET *yegren*) sözüyle ilgili olduğunu, *ceylan* örneğinin çok sonraki döneme ait olduğunu, bu örneğin biraz da *kaplan*, *aslan* örneklerinin etkisiyle ortaya çıktığını belirtelim (ayrıca krş. TDES 69 b - 70 a; OTWF: Marcel, Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden 1991).

art- “arkada kalmak, fazla olmak” eyleminin kaynağı olarak 8. yy. gösterilirse de bu döneme ait hiç bir metinde, yazıtta sözcüğe rastlanmaz. Yayımlı 1981’e ait olan UW 3’te *art-* (I) maddesinde daha önceki metin yayımlarına ait yanlış okuma ve anlamlandırmaların tamamı düzeltilir, bu anlama gelebilecek yalnızca iki örneğe yer verilir (ki bunlar da 13. yy. sonrasına ait örneklerdir, krş. UW s. 205 a-b). Eylemin kökenine ilişkin **ar* “arka, geri” sözü ise anlam açısından ilgili görünse bile bugünkü bilgilerimize göre kuramsal kalmaktadır.

aşağı sözünü < **aş-* “inmek” diye bir eyleme bağlamasına yeterince türevle desteklenmemesi nedeniyle katılmıyorum. Köktaş olarak gösterilen *aşın-* ve *aşık* (kemiği) sözcüklerinin burayla bağlantısı ise henüz açık değildir.

avuç için verilen *ağutça* < *ağut/awut* açıklamaları ise henüz Türkologlarca (ses gelişimi açısından) doyurucu bir biçimde açıklanabilmiş değildir, krş. Tuv. *adış* TuwW 68 a, TDES 25 a-b ve StachM-EinigeTof 99 (kısaltma için bak. TuwW).

ayak için verilen **aδ* “açmak, ayırmak” açıklamasına katılmıyorum.

aydın < ET **aytın(i)ğ* < **ay(i)t-* “aydınlatmak” açıklamasına türevlerle desteklenmediği için katılmıyorum.

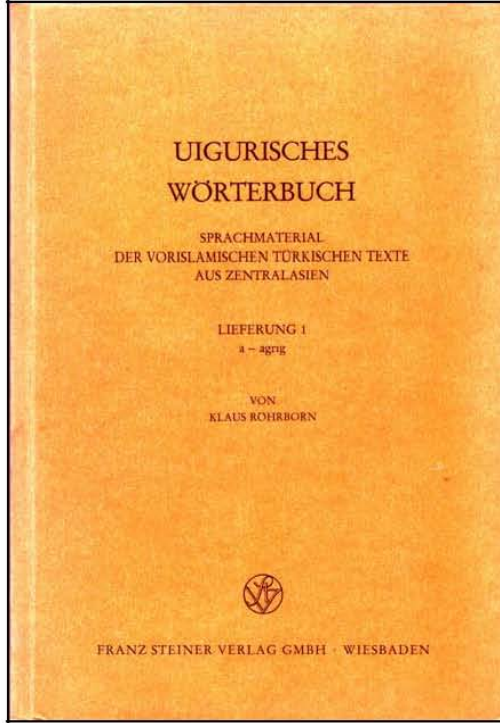
ayı sözünün Mo. *ötege* ile hiç bir ses denkliği yoktur.

ayık sözü *ağığ* diye bir söze değil de -*k* ile biten bir söze gider. Öyle olsaydı sözcük Türkçede **ayı* olurdu.

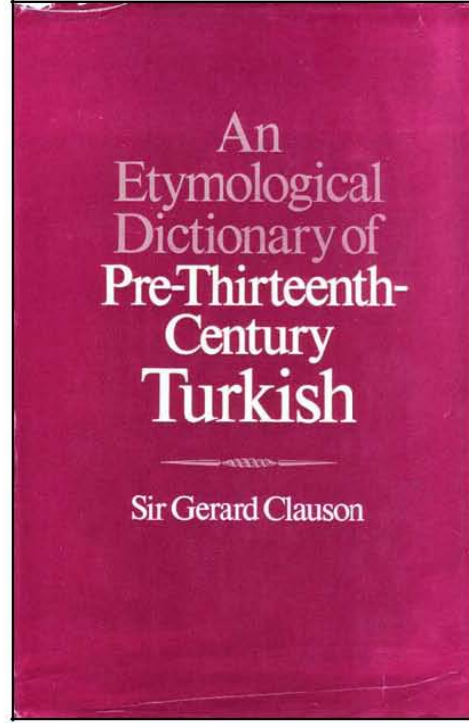
ayır- eyleminin kökenine ve türevlerine ilişkin yukarıdan beri verilen açıklamalara, köktaşlarına (*ayır-* ile doğrudan ilgili olanlar hariç) katılmıyorum.

az için verilen ET **(y)ar-* açıklamasına katılmıyorum.

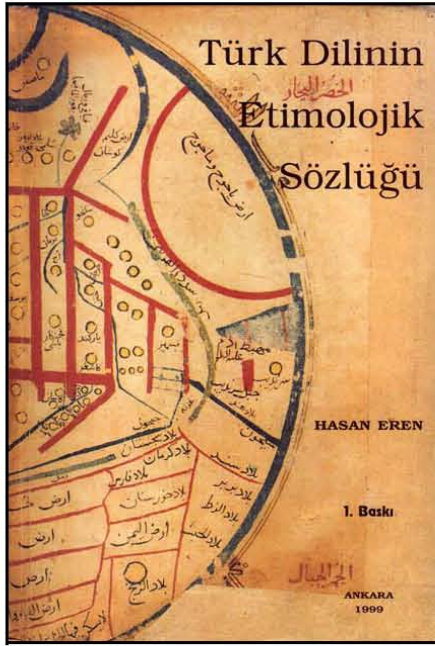
Sonuç olarak, özellikle Hint-Avrupa ve Arap kökenli sözcüklerin kökeni konusunda pratik anlamda çok yararlı olan sözlüğün yeni bir baskısının gerçekleştirilmesi halinde yukarıda andığımız ve daha anmadığımız bir nice Türkoloji kaynağına da bakılarak zenginleştirilmesini dileriz.

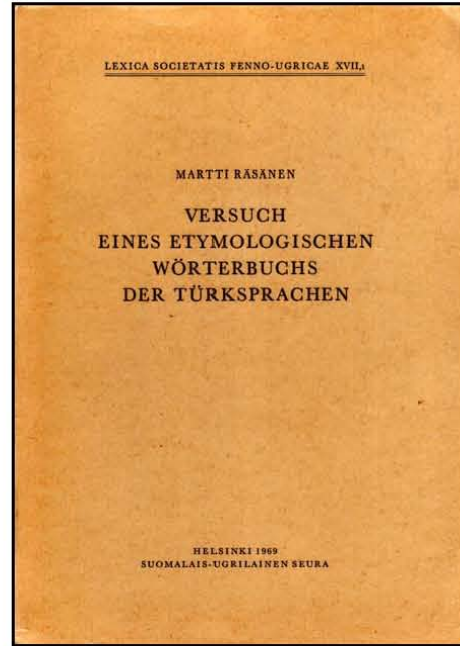
Eski Uygurca sözlüğün kapağı

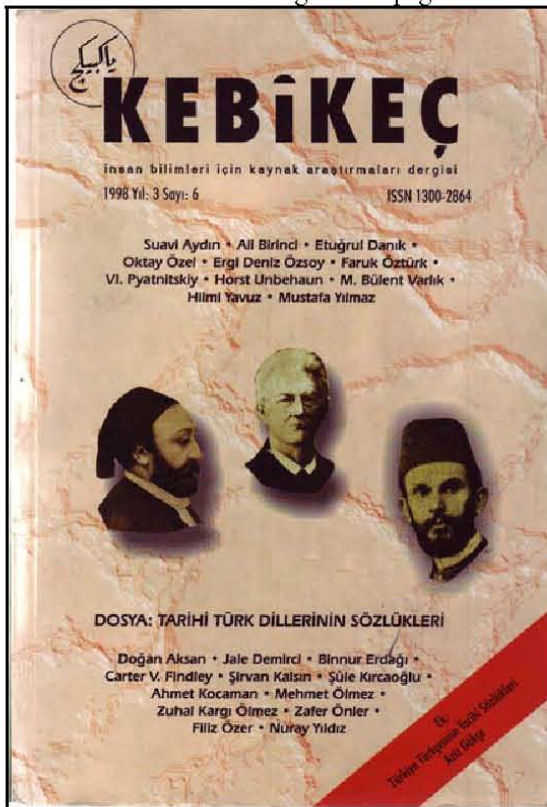
Sir Clauson'un sözlüğünün kapağı

H. Eren'in sözlüğünün kapağı

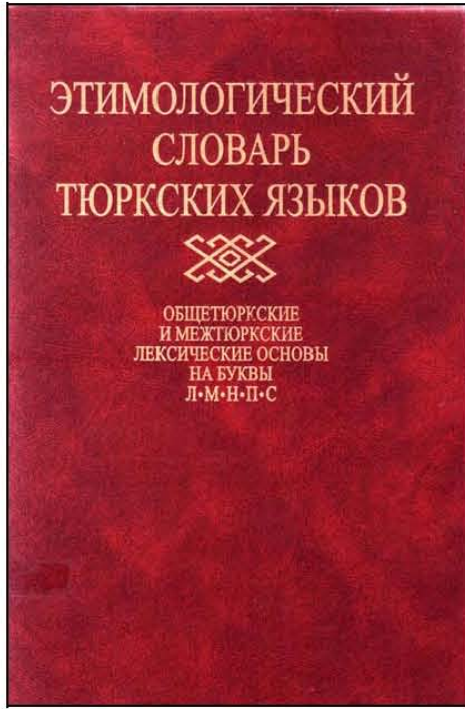
M. Räsänen'in sözlüğünün kapağı

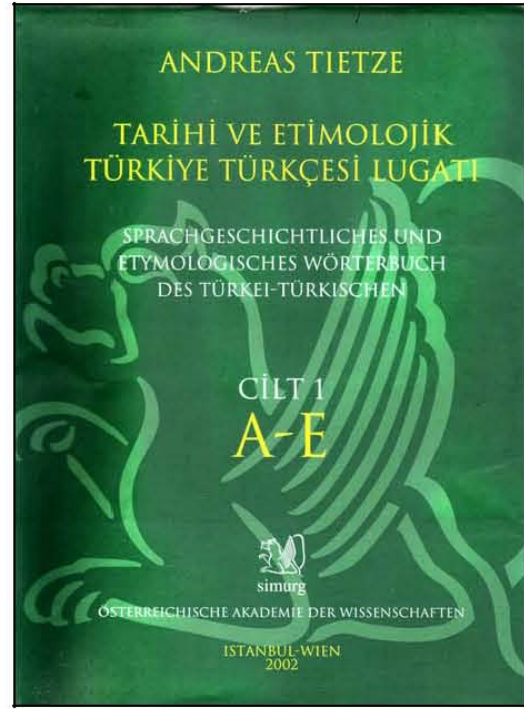
Kebikeç dergisinin sözlükçülük sayısının kapağı

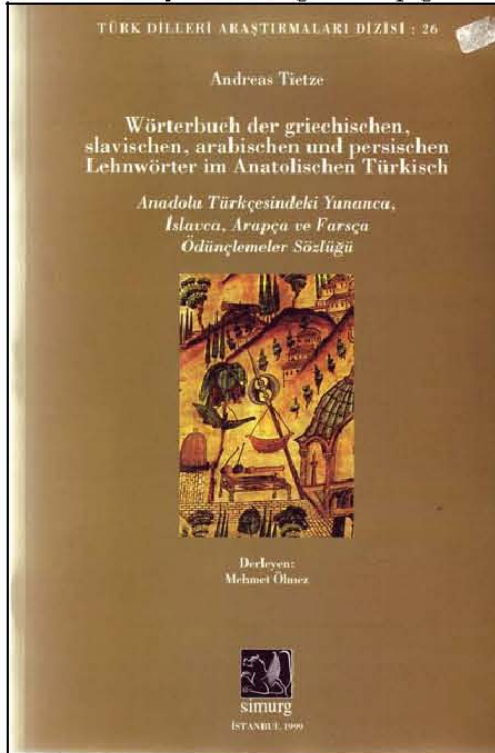
Krakov'da yayımlanan etimoloji dergisinin ilk sayısı

E. Sevortyan'ın sözlüğünün kapağı

A. Tietze'in etimoloji sözlüğünün kapağı

A. Tietze'nin Anadolu ağızlarındaki ödünçlemeler üzerine olan makalelerini içeren kitabın kapağı

Türkmenistan'da yakın zamanda yayımlanan "etimoloji" sözlüğünün kapağı

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRK LÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

CİLT 32/I

2008

Yayınlayanlar

Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

ŞİNASI TEKİN HATIRA SAYISI III

Yayına Hazırlayanlar

Yücel DAĞLI - Yorgos DEDES - Selim S. KURU

Harvard Üniversitesi

Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümünde yayınlanmıştır

2008